

РОЛЬ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ КУРСАНТІВ

Р. В. ІГНАТОВСЬКА

На громадянське становлення курсантів впливає весь спосіб їхнього життя та діяльності, налагодження реальних зв'язків із довкіллям. Важливу роль у цьому процесі відіграє вищий навчальний заклад, який через навчально-виховний процес забезпечує соціалізацію особистості.

Курсантський вік є періодом активного громадянського становлення особистості, її соціального самовизначення, включення у громадське життя, формування її духовних якостей. Саме у цей період відбувається активне зростання самосвідомості особистості, осмислення своїх якостей і можливостей, усвідомлення себе як громадянина своєї держави.

На формування громадянських якостей курсантів впливає той факт, що юність – завершальний етап соціалізації. У цей період посилюються вимоги до особистості стосовно її дій перед законом, зростають громадянські права, активізується соціальна позиція, розширюються рамки свободи у виборі дій і вчинків. Важливою особливістю юнацького віку, яка суттєво впливає на громадянське виховання курсантів, є зміна ролей, зростання незалежності від звичних авторитетів, переміщення центру спілкування в компанію ровесників, зростання значущості думок та оцінок інших людей викликають рольові зміни. Сім'я, а відповідно опіка батьків перестають бути вирішальними у регламентації поведінки. Розширення кола емоційно значущих стосунків сприяє розвитку вищих почуттів: почуття обов'язку перед суспільством і оточенням, здатності до співпереживання, потреби в дружбі, любові і т.п.

Складовою навчально-виховного процесу є позааудиторна краєзнавча робота, яка розширює та поглиблює отримані курсантами на заняттях знання, робить процес пізнання цікавим і захоплюючим, формує вміння працювати з книгою, довідковою літературою, документами, рецензувати, узагальнювати зібраний із різних джерел матеріал, виступати перед аудиторією з повідомленнями.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ролі краєзнавчої роботи у громадянському вихованні курсантів.

Великі потенційні можливості громадянського виховання молоді криються в краєзнавчій роботі – цілющому джерелі, яке живить духовне коріння нашого народу. У формуванні «кореневої системи» духовності особистості важлива роль належить вітчизнознавству, яке розпочинається із краєзнавства – історичного, етнографічного, фольклорного, літературного. Беручи активну участь у багатогранній краєзнавчій роботі, молодь прилучається до героїки минулих епох, трудових подвигів, справ і мистецьких традицій дідів та прадідів, їхнього подвижництва в ім'я вільного життя [6, с. 123-124]. Краєзнавство давно визнане серед найважливіших засобів реалізації зв'язку навчання й виховання з життям, – одного з основних принципів педагогіки.

Ефективність краєзнавства для громадянського виховання курсантів обумовлена багатьма факторами. По-перше, воно надає конкретні знання про специфічні особливості розвитку регіону, які в науковій літературі представлені лише у загальному вигляді (наприклад, географічні особливості села, району, області, особливості історичного розвитку, економіки, культури, освіти тощо). По-друге, за педагогічно доцільної організації краєзнавство є ефективним педагогічним, психологічним і методичним засобом виховання й навчання молодого покоління, сприяє формуванню наукового світогляду, збагачує фізичну працю і розумовий розвиток особистості [5, с. 3-4].

Роль краєзнавства у громадянському вихованні курсантів значною мірою полягає в тому, що воно дає можливість органічно поєднати національне виховання із громадянським. Російський педагог ХІХ ст. М. Бунаков вважав, що поруч з працею незаперечним мотивом життя сучасної людини є її національна особність як здатність усвідомлювати себе громадянином своєї Вітчизни і прагнути принести їй користь [3, с. 380-381]. У процесі оволодіння краєзнавчими знаннями у курсантів розвиваються не лише пізнавальні інтереси, а й творчі здібності, бажання бути корисним своїй Батьківщині.

Теоретичні знання про громадянські права та обов'язки, отримані в стінах вищого навчального закладу, але не підкріплені безпосереднім досвідом, діють, як правило, на розум, але далеко не завжди торкаються почуттів і, таким чином, недостатньо формують емоційну сферу особистості. Як

зазначав С. Рубінштейн, «особливо велике місце у людини посідають саме емоції, пов'язані з діяльністю, оскільки вона дає той чи інший – позитивний або негативний – результат. Відмінні від елементарного фізичного задоволення або незадоволення, почуття задоволення або незадоволення з усіма їх різновидами і відтінками пов'язані насамперед з ходом і результатом діяльності» [8].

Основи вітчизняної теорії краєзнавства були закладені К. Ушинським. Він уперше визначив краєзнавство як педагогічне поняття, виділивши в ньому суспільно-економічний, освітньо-виховний і методичний аспекти. На особливу увагу заслуговують поради К. Ушинського розвивати в молоді «інстинкт місцевості», тобто розуміння взаємозумовленості природних процесів, уміння бачити місцевість з усіма особливостями її природи, історії, життя населення, господарського розвитку. «У кожному районі сконцентровано чимало відомостей – історичних, географічних, етнографічних, статистичних та ін. Учителю повинен вміло використовувати їх у навчальному процесі, закладаючи надійні основи моральних почуттів, гуманізму, милосердя» [10, с. 120].

Краєзнавчій роботі як засобу в роботі з молоддю, вихованню у неї громадянських якостей надавали великої уваги М. Драгоманов, О. Духнович, С. Русова, І. Юцишин, Л. Ясінчук.

Багато сил і часу віддав розвитку краєзнавства Д. Яворницький. У своїй «Історії запорізьких козаків» він зібрав значний фольклорний, етнографічний, фізичний і лексикографічний матеріал, підготував і опублікував краєзнавчі дослідження «Запоріжжя у залишках старовини та переказах народу», «Малоросійські народні пісні, забрані в 1878-1905 рр.».

Організуючим центром усієї краєзнавчої роботи в Україні із січня 1923 р. стає Всеукраїнська академія наук (м. Київ), в якій було створено комісію краєзнавства під головуванням академіка А. Лободи. Комісія в 1924 р. випустила два номери «Бюлетеня», 1927-1930 рр. видавала журнал «Краєзнавство», який ставив на меті «об'єднати краєзнавчі сили України, своєчасно інформувати про новини краєзнавчої думки». Вже з перших років існування комісія краєзнавства звертає серйозну увагу на розвиток шкільного краєзнавства.

Однак порушення принципів громадянського суспільства, що розпочалася у 30-ті роки, спричинило деформацію виховних принципів у педагогіці загалом і зв'язку виховання й навчання з життям зокрема. Ліквідація краєзнавчих організацій у центрі і на місцях (1936 р.) надовго призупинила надзвичайно важливу роботу краєзнавців. У педагогічній літературі аж до кінця 50-х – початку 60-х років містяться лише декларативні положення про краєзнавчу роботу.

Розглядаючи краєзнавство з позицій цілісного педагогічного процесу, ми виділяємо у ньому два аспекти: пізнавальний і перетворювальний. Пізнавальний аспект передбачає, що курсанти оволодівають краєзнавчими знаннями з різних джерел інформації. Перетворювальний аспект діяльності – це конкретна діяльність з урахуванням знань про особливості регіону, його місце у системі соціально-економічних відносин.

Активна краєзнавча діяльність за своєю суттю є громадянською, тобто, за висловлюванням В. Сухомлинського, являє собою таку працю, таке напруження фізичних і духовних сил, коли для людини особистим, моїм, дорогим, рідним стає те, що належить не їй особисто, а громаді, колективу, суспільству [9, с. 361]. У краєзнавчій діяльності, незалежно від її конкретного змісту, курсанти залучаються до педагогічної взаємодії з викладачами. Таким чином, краєзнавчий матеріал складає ту наукову, навчальну, виховну інформацію, яка у кінцевому результаті позитивно впливає на формування громадянських якостей особистості.

С. Захаров виділяє п'ять основних функцій, які виконує краєзнавство в науково-освітній діяльності: 1) формування і розвиток взаємин між людьми; 2) навчально-освітня робота; 3) виховна робота; 4) вироблення практичних умінь і навичок; 5) вплив діяльності краєзнавців на суспільство [4, с. 38].

На сьогодні існує чимало трактувань поняття «краєзнавство». Певною мірою це можна пояснити тим, що краєзнавство являє собою багатогранну діяльність. Отож, кожен із дослідників підходить по-різному до визначення цього терміна і до висвітлення сутності краєзнавчої роботи. Так, В. Лопатинська у сучасному краєзнавстві виділяє такі основні складові: історичне, археологічне, екологічне, географічне, етнографічне, літературне. Кожна із цих частин має свої об'єкти вивчення – історію рідного краю, традиції та звичаї народу, населення, господарство, природу та ін. [7, с. 44-51]. В контексті нашого дослідження найбільший інтерес становить історико-краєзнавча складова краєзнавства. Вона передбачає глибоке вивчення взаємозв'язків між предметами та явищами, притаманними минулому певної території, і являє собою засіб збагачення учнів знаннями про рідний край, його історію та людей.

Спираючись на властивий курсантам інтерес до історії рідного міста, села, історичне краєзнавство допомагає виховувати у них почуття гордості за це місце, прагнення примножувати успіхи земляків.

Історичне краєзнавство збагачується знаннями не тільки з книг чи інших джерел фіксованої інформації, а й безпосередньо чуттєво-раціональним пізнанням конкретних об'єктів минулого. В ньому закладено невичерпні педагогічні можливості для пошуково-дослідницької роботи (вивчення минулого рідного краю, його культури тощо). Увага до історії рідного краю, цілеспрямована діяльність із збереження пам'яток старовини сприяють формуванню бережливого, усвідомленого ставлення до них молоді.

Активні форми краєзнавчої роботи (туристські походи, участь в експедиціях, опікування пам'ятками історії та культури, змагання, присвячені пам'ятним подіям, тощо) наповнюють новим змістом навчально-виховний процес, посилюють його вплив на громадянське становлення курсантів.

Особливістю історичного краєзнавства є те, що воно має необмежені можливості для вибору таких напрямків та видів діяльності курсантів, які збігаються з їхніми різноманітними інтересами, що забезпечує сприятливі умови для диференціації навчально-виховної роботи. Тому історико-краєзнавчу роботу ми розглядаємо як важливий засіб педагогічного впливу на розвиток усіх компонентів громадянськості: когнітивного, емоційного і діяльнісного.

Отримані курсантами знання про рідний край та його минуле позитивно позначаються на наповненні навчальних предметів фактами про події, явища історії. Це стимулює у них історичне мислення, виробляє вміння аналізувати історичні явища та процеси, порівнювати та узагальнювати, логічно аналізувати суспільні події та факти, що в кінцевому результаті відбивається у розвитку громадянської свідомості, особливо її когнітивного компонента.

Вплив історико-краєзнавчої роботи на емоційний компонент полягає у формуванні в курсантів громадянського ставлення до дійсності, стійких поглядів та переконань, ціннісних орієнтацій. Виховна функція історико-краєзнавчої роботи, її вплив на розвиток почуттєвої сфери закладена уже в самому її змісті, бо викликає прагнення пізнати минуле свого народу, донести результати свого дослідження до своїх товаришів, радість від здійснених відкриттів, від спілкування.

Шанобливе ставлення до історії є складною, соціально необхідною моральною якістю, основними компонентами якої є відповідні інтереси, знання, почуття, мотиви і діяльність. Значного поширення нині набувають активні форми дослідницької роботи, які допомагають створювати в курсантів цілісні картини рідної історії. З педагогічної точки зору подібний підхід є доцільним, оскільки курсанти вчаться не тільки пасивно споглядати і милуватися минулим, а й активно його пізнавати і використовувати.

Розглядаючи історичне краєзнавство як засіб громадянського виховання курсантів, ми вважаємо, що його вплив обумовлений врахуванням тих психологічних механізмів, закономірностей, які лежать в основі виховного процесу, та дотриманням певних педагогічних умов його організації.

Серед громадянських якостей курсантів особлива роль належить героїзму і мужності. Єдиного розуміння цих чеснот немає. Героїзм і його діяльне вираження – подвиг – це подолання особливо складних перешкод, які вимагають від людини граничної напруги волі. Результатом подвигу є досягнення, що перевершує результати звичайних дій.

Героїзм має різні відтінки. Одна справа – героїзм, що виявляється в безвихідній ситуації, про який К. Ушинський писав, що і неспівна людина може зробити сміливий учинок, якщо на це її штовхають обставини. Інша справа – героїзм без примусу обставин в ім'я свого народу та країни [11].

Слід зазначити, що об'єктом краєзнавства у вищому навчальному закладі є навколишнє мікросередовище, яке залежно від притаманних йому особливостей, а також від педагогічних цілей і виховних завдань можна вивчати в різних аспектах: соціально-економічному, культурному, історичному тощо.

Наступною педагогічною умовою ефективного впливу історико-краєзнавчої роботи на громадянське виховання курсантів ми визначили органічну єдність усвідомлення минулого з емоційно-позитивним ставленням до нього. Значущість цієї умови пояснюється особливою роллю почуттів у поведінці особистості, громадянській позиції людини. Взаємодія особистості з довколишнім світом виступає і як пізнання дійсності, і як вироблення ставлення до неї. Результати пізнання громадянських норм та правил фіксуються у вигляді знань, а ставлення до суспільства й держави – у вигляді почуттів.

Вивчення історії передбачає засвоєння учнями відповідної системи наукових понять. «Поняття, – як стверджує С. Гончаренко, – одна із форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємостосунки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак» [2, с. 264].

Джерелами формування понять є: 1) життєвий досвід учнів, їхні повсякденні спостереження й уявлення; 2) цілеспрямоване вивчення основ історичної науки під керівництвом учителя; 3) супутнє вивчення інших предметів; 4) стихійне читання науково-популярної літератури, перегляд фільмів і телепрограм, слухання радіопередач, вплив інших джерел інформації.

Громадянське виховання, яке розвиває в людині національну свідомість, гідність, народність, робить благодійний і сильний вплив на становлення українського суспільства.

Виходячи із психолого-педагогічних умов та механізмів формування громадянина-патріота, доцільно застосовувати такі засоби, які найповніше впливають на емоційну сферу і на цій основі формувати громадянську свідомість, переконання, ідеї, погляди. На цьому наголошував і Л. Виготський, який зазначав, що «... жодна моральна проповідь так не виховує людину, як живе почуття...» [1, с. 113].

Таким чином, можна стверджувати, що роль краєзнавчої роботи в громадянському вихованні курсантів значною мірою обумовлена її специфікою, а саме:

1. Вона добровільна, що сприяє об'єднанню молоді за певними інтересами, розвиваючи її ініціативу та пізнавальну самостійність.

2. Відносно вільний вибір змісту і форм занять.

3. Використання різноманітних форм роботи дозволяє краще врахувати індивідуальні особливості її учасників, що значно активізує педагогічну взаємодію, посилює вплив на ціннісно-мотиваційну сферу особистості.

4. Створює нові умови для активного формування різноманітних інтелектуальних і практичних умінь.

5. Зміцнює зв'язок минулого із сучасністю, що сприяє зростанню громадянської свідомості особистості.

Крім того, формування громадянських якостей у курсантів як у краєзнавчій роботі, так і в інших видах діяльності необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку із загальними, соціально-типовими, індивідуально-специфічними рисами особистості з огляду на своєрідність психологічних процесів, які здійснюються під час занять та в позааудиторній діяльності. У такому контексті краєзнавча робота є явищем багатоплановим і всеохоплюючим, що дає підстави розглядати її як ефективний засіб громадянського виховання курсантів.

Список використаної літератури

1. Выготский Л. С. Психология подростка / Л. С. Виготський. – М. : Просвещение, 1991. – 178 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
3. Демков М. Русская педагогика в главнейших ее представителях / М. Демков. – М. : Изд. К. Тихомирова, 1898. – 480 с.
4. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства / С. Захаров // Географія та основи економіки в школі. – 1999. – № 3. – С.38–41.
5. Краеведение – средство связи школы с жизнью // Сов. педагогика. – 1960. – № 6. – С. 3–4.
6. Красовська О. О. Культурологічний підхід до проблеми формування громадянської самосвідомості старшокласників / О. О. Красовська // Наша шк. – 1999. – № 2/3. – С.12–15.
7. Кузь В. Г. Основи національного виховання / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчик, М. Г. Стельмахович // Концептуальні положення. – Ч.1. – К. : 1993. – С.123–124.
8. Лопатинська В. Зміст і форми формування гуманістичних цінностей підлітків засобами туристсько-краєзнавчої роботи / В. Лопатинська // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. – Тернопіль, 2004. – № 5.– С. 44– 51. – (Серія «Педагогіка»).
9. Павленків Р. Загальна психологія / Р. Павленків.– К. : 2002. – 506 с.
10. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин // Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5-т.– К. 1977. – Т. 5.– С. 359–365.
11. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання // Ушинський К. Д. Педагогічні твори у 2 т. – К., 1983. – Т. 1. – 679 с.
12. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні: Рідне слово // Ушинський К. Д. Педагогічні твори у 2 т. – К., 1983. Т. 2. – С. 11–116 .